

УДК 004.056.53:316.32

ПАНЧЕНКО О.А., доктор медичних наук, професор

ПАНЧЕНКО Л.В., кандидат психологічних наук,

Державний заклад “Науково-практичний медичний
реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України”

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Про сутність взаємозв'язку інформаційної безпеки та інформаційної культури особистості в умовах становлення інформаційного суспільства. Наведено визначення понять інформаційної безпеки та інформаційної культури, характеристики їх складових та причинно-наслідкових зв'язків між ними.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, інформаційна безпека, інформаційна культура.

Аннотация. О сущности взаимосвязи информационной безопасности и информационной культуры личности в условиях становления информационного общества. Приведено определение понятий информационной безопасности и информационной культуры, характеристики их составляющих и причинно-следственных связей между ними.

Ключевые слова: информация, информационное общество, информационная безопасность, информационная культура.

Summary. About essence of intercommunication of information safety and information culture of personality in the conditions of formation of information society. Article provides definitions for information safety and information culture concepts, descriptions of their constituents and cause-effect relations between them.

Keywords: information, information society, information safety, information culture.

Постановка проблеми. Сьогоднішній етап розвитку цивілізації характеризується становленням глобального інформаційного суспільства, в якому основним стратегічним ресурсом є інформація. Нові інформаційно-комунікаційні технології все більш широко проникають практично у всі сфери життєдіяльності суспільства, змінюючи умови праці і побуту людини, формуючи у нього нові потреби, стереотипи поведінки, а також нові уявлення про якість життя, простір і час.

Історичний досвід розвитку науково-технічного прогресу свідчить, що будь-які технічні нововведення та ідеї стають в соціальному плані ефективними лише в тих випадках, коли вони органічно включаються в культурне середовище суспільства, стають невід'ємною частиною його загальної культури.

У сучасному інформаційному суспільстві основним атрибутом є інтелектуальний (науково-освітній, інформаційний і комунікаційний) потенціал, який неможливо створити без стабільної роботи та розвитку науки, освіти, професійних, політичних і управлінських структур на основі новітніх інформаційних технологій. Виникло усвідомлення інформаційних процесів в широкому соціокультурному контексті, і тепер вони прямо співвідносяться з культурою людства і з основними тенденціями її подальшого розвитку.

Вплив інформаційних процесів на всі сфери життєдіяльності суспільства актуалізував найважливіші питання соціального буття, у тому числі питання інформаційних загроз, що спричинило пильну увагу до інформаційної безпеки.

Проте, як виявилося, лише техніко-прикладними та організаційно-правовими методами дану проблему в повному обсязі вирішити не вдасться. Проблема інформаційної безпеки повинна вирішуватися також і з точки зору інформаційної культури. Проведений нами аналіз сучасних досліджень цього факту показав недостатній, на наш погляд, рівень його вивчення.

Мета роботи є визначення взаємозв'язку інформаційної безпеки та інформаційної культури особистості в умовах становлення інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Дослідження будь-якого складного явища може бути успішним лише за наявності системи понять, завдяки яким розкриваються сутнісні елементи цього явища. Безумовно, найголовнішим в нашому випадку є поняття “інформація”. Слід зазначити, що різноманітність підходів до цього поняття в значній мірі визначається специфікою сфер, в яких дане поняття використовується. Інформація існує в незліченній множині описів конкретних матеріальних і нематеріальних форм, об'єктів, процесів. У нашому дослідженні ми виходили з властивості амбівалентності інформації, що полягає в тому, що інформація виступає одночасно у вигляді двох реальностей: об'єктивної і суб'єктивної. Згідно першої інформація носить або атрибутивний, або функціональний характер [1]. Згідно другої інформація – компонент нашого буття, реальність, але не об'єктивна, а суб'єктивна, така, що відноситься до області ідеального. Вона не матеріальна – це спалах свідомості, що породжує образ реального світу.

В іншій термінології, що вживається деякими дослідниками, інформація має дві сторони: змістовну і показну [2]. Суть змістовної сторони інформації – віддзеркалення в свідомості людини навколишньої дійсності, включаючи повідомлення, у формі психічних відчуттів. Ця сторона інформації залежить від фізіологічних особливостей рецепторів людини, її нервової системи, наявного досвіду осмислення тих або інших відчуттів, а також досвіду фіксації пізнавальних образів в мові, що веде до виникнення понятійного мислення. Суть показної сторони інформації визначають самі повідомлення, що передають психічні відчуття іншим людям. Показна сторона інформації залежить від здатності людини описувати свої відчуття деякою мовою, перетворювати описи в повідомлення і передавати їх іншим людям. Перетворення показної сторони інформації в змістовну, і – навпаки, складає суть загального закону поширення інформації.

Важливою складовою показної сторони інформації є інформаційне середовище, що має, у свою чергу, дві складові: організаційну і технологічну.

Організаційна складова включає виробництво засобів інформатизації і інформаційних послуг, інформаційний ринок, підготовку і перепідготовку кадрів, проведення наукових досліджень. Технологічна складова інформаційної інфраструктури утворюється інформаційно-телекомунікаційними системами.

Логічно випливає, що, оскільки інформація в своїй суті має об'єктивні і суб'єктивні складові, то і інформаційна безпека має бути направлена на захист об'єктивного і суб'єктивного, матеріального і ідеального. Різносторонність поняття “інформаційна безпека” відзначена багатьма дослідниками [3 – 5]. Смісловий зміст узагальненого поняття інформаційної безпеки визначається трьома її складовими [5].

Першою складовою є забезпечення інформаційних потреб суб'єктів, які включені в інформаційне середовище. Не може бути забезпечена інформаційна безпека суб'єкта без наявності у нього необхідної інформації. Інформаційні потреби різних суб'єктів не однакові, проте у будь-якому випадку відсутність необхідної інформації може мати і, як правило, має негативні наслідки. Ці наслідки можуть носити різний характер, їх тягар залежить від складу відсутньої інформації.

Щоб забезпечити інформаційні, потреби інформація повинна відповідати певним вимогам. По-перше, інформація має бути відносно повною. Відносно тому, що абсолютно повної інформації жоден суб'єкт мати не може. Повнота інформації характеризується її достатністю для прийняття правильних рішень. По-друге, інформація має бути достовірною, бо спотворена інформація приводить до прийняття неправильних рішень. По-третє, інформація має бути своєчасною, оскільки необхідні рішення ефективні лише тоді, коли вони приймаються вчасно.

Вимоги повноти, достовірності і своєчасності інформації відносяться не лише до її первинного статусу. Ці вимоги мають силу на весь час циркуляції інформації, тому що їх порушення на стадії подальшого використання інформації також може привести до неправильних рішень або взагалі до неможливості ухвалення рішень, як і порушення статусу конфіденційності може знецінити інформацію. Тому інформація має бути захищена від дій, що порушують її статус. А це відноситься до сфери безпеки інформації. Отже, забезпечення безпеки інформації має бути *другою* складовою інформаційної безпеки.

До ухвалення невірних рішень може привести не лише відсутність необхідної інформації, але і наявність шкідливої, небезпечної для суб'єкта інформації, яка найчастіше цілеспрямовано нав'язується. Це вимагає забезпечення захисту суб'єктів інформаційних відносин від негативної інформаційної дії, і це має бути *третьою* складовою інформаційної безпеки.

Враховуючи ці три складові, можна сформулювати наступне визначення: *інформаційна безпека – стан інформаційного середовища, що забезпечує задоволення інформаційних потреб суб'єктів інформаційних відносин, безпеку інформації і захист суб'єктів від негативної інформаційної дії.*

Виходячи з приведеного визначення, загрози інформаційній безпеці можна розділити на: а) порушення безпеки інформації, тобто загрози об'єктивній складовій інформаційного середовища; б) порушення безпеки об'єкта/суб'єкта захисту внаслідок незадоволення його інформаційних потреб або деструктивних інформаційних дій, тобто загрози суб'єктивній складовій інформаційного середовища.

Під інформаційною культурою суспільства зазвичай мають на увазі здатність ефективно використовувати його інформаційні ресурси і засоби інформаційних комунікацій, а також застосовувати для цих цілей передові досягнення в області розвитку засобів інформатизації і інформаційних технологій [6]. Основними чинниками розвитку інформаційної культури сучасного суспільства є наступні:

- система освіти, що визначає загальний рівень інтелектуального розвитку людей, їх матеріальних і духовних потреб;
- інформаційна інфраструктура суспільства, що визначає можливості людей отримувати, передавати і використовувати необхідну їм інформацію, а також оперативно здійснювати ті або інші інформаційні комунікації;
- демократизація суспільства, яка визначає правові гарантії з доступу до інформації, розвиток засобів масового інформування населення, а також можливості громадян використовувати альтернативні, у тому числі зарубіжні джерела інформації;
- розвиток економіки країни, від якого залежать матеріальні можливості здобуття людьми необхідної освіти, а також придбання і використання сучасних засобів телекомунікацій.

Таким чином, інформаційна культура суспільства безпосередньо залежить від найважливіших характеристик розвитку самого суспільства і тому може служити інтегральним показником рівня цього розвитку.

Під інформаційною культурою особистості розуміється властивість особистості, що характеризує її як суб'єкта інформаційної діяльності і визначає відношення до функціонування і розвитку інформаційної сфери суспільства [7].

Поза сумнівом, інформаційна культура залежить від загальної культури людини і доповнює її новими атрибутами.

По-перше, в інформаційному суспільстві людина повинна володіти різними технічними пристроями (мобільний телефон, смартфон, планшет, комп'ютер, комп'ютерні мережі і т. д.) та інформаційними технологіями (знання різних методів обробки інформації, уміння працювати з різним програмним забезпеченням).

По-друге, вона повинна вміти формулювати свою потребу в інформації, здійснювати пошук всіх видів потрібної інформації (аудіо, відеоінформацію, символну інформацію, графічну інформацію) у всій сукупності інформаційних ресурсів.

По-третє, вона повинна вміти адекватно відбирати і оцінювати інформацію, переробляти інформацію, правильно її використовувати з максимальним ефектом, створювати якісно нову.

По-четверте, вона повинна володіти здатністю і етикою спілкування в інформаційному середовищі.

Відзначимо, що інформаційна культура також має як об'єктивну (культура володіння інформацією для чогось), так і суб'єктивну (суб'єкт володіння – особистість, суспільство) суті, причому особистість є одночасно як суб'єктом, так і об'єктом інформаційної культури.

Неоднозначність досліджуваних понять призводить до складної структури їх причинно-наслідкових зв'язків, яку, на наш погляд, можна відобразити схемою, наведеною на Рис. 1.

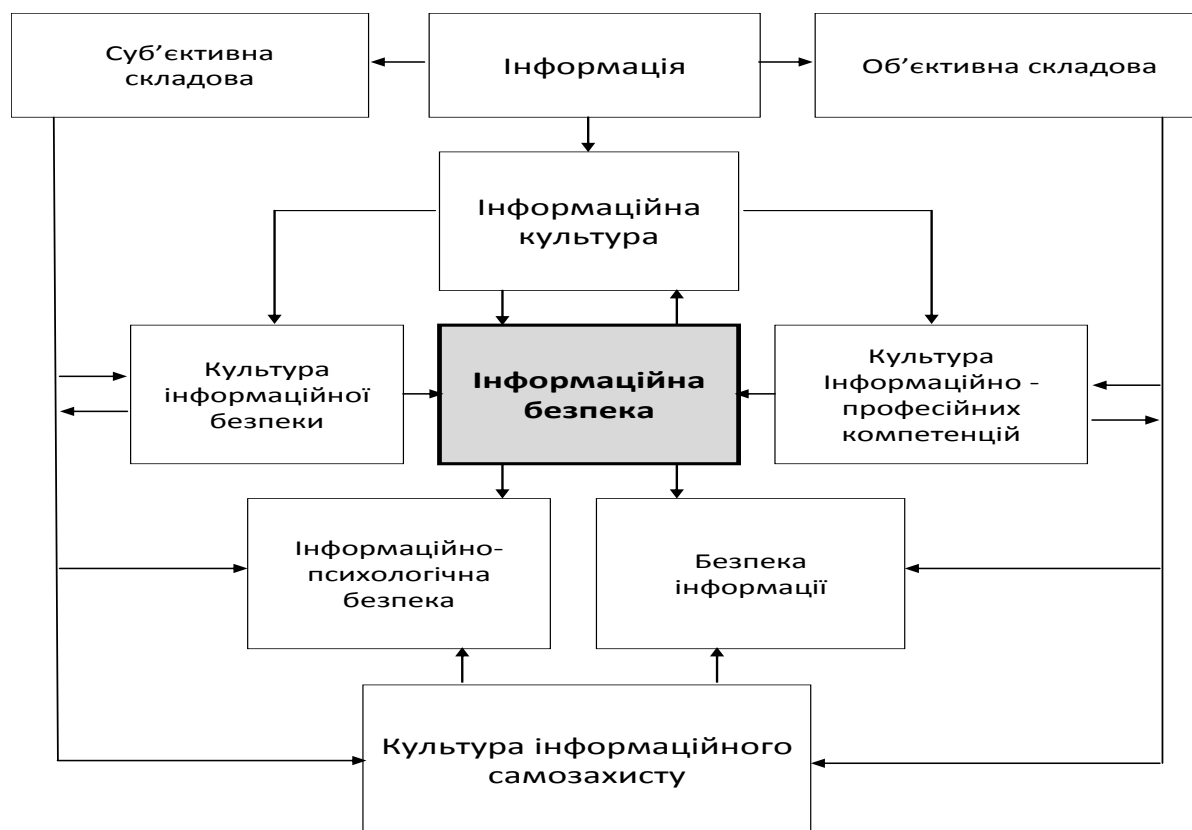

Рис. 1. Схема причинно-наслідкових зв'язків

Використовуючи об’єктивно-атрибутивну концепцію (показну сторону) інформації, ми розглядаємо інформаційну безпеку як безпеку інформації, стан її захищеності. В цьому випадку проблеми інформаційної безпеки можна розділити на три великі групи [7]:

1. Проблеми інформаційної безпеки гуманітарного характеру, що виникають у зв’язку з безконтрольним використанням і поширенням персональних даних, вторгненням в приватне життя, наклепом і т. д.

2. Проблеми інформаційної безпеки економічного і юридичного характеру, що виникають в результаті витоку, спотворення і втрати комерційної і фінансової інформації, крадіжок інтелектуальної власності, промислового шпигунства і т. д.

3. Проблеми інформаційної безпеки політичного характеру, що виникають через інформаційні війни, спроби розкриття державної таємниці, атаки на інформаційні системи важливих оборонних, транспортних, промислових об’єктів і т. д.

Вказані проблеми з точки зору інформаційної культури повинні вирішуватися як шляхом навчання відповідних фахівців, так і включенням в перелік структуроутворюючих компонентів поняття “інформаційна культура” елементів інформаційної безпеки, якими сьогодні повинні володіти не лише фахівці в області захисту інформації, але і кожен користувач комп’ютера. Вирішення проблеми повинне носити комплексний системний характер і здійснюватися на різних рівнях:

- нормативний – створення нормативно-правового базису, що враховує всі аспекти проблеми інформаційної безпеки;
- інституційний – узгоджена діяльність різних соціальних інститутів, пов’язаних з вихованням і соціалізацією;
- особистісний – самовиховання, самоосвіта, засвоєння знань використання інформаційних технологій в інтересах законного задоволення інформаційних потреб, фізичного, духовного, інтелектуального розвитку, досягнення високого рівня інформаційної культури як частини загальної культури особистості з метою формування необхідних якостей для забезпечення її інформаційного самозахисту.

Всю сукупність структуроутворюючих компонентів згідно об’єктивно-атрибутивної концепції ми включили в поняття “культура інформаційно-професійної компетенції” (див. Рис.1). У загальному сенсі вона має на увазі інформаційну грамотність особи, досвід інформаційної діяльності і формування готовності до інформаційної освіти впродовж всього життя.

Як ми вже підкреслювали, об’єктивність інформації виражається в інформаційних процесах і стосунках, а її суб’єктивність – в збереженні здатності суб’єктів відділятися від інформації, приймати або відкидати, оцінювати, формувати на її основі свою власну поведінку і т. д. Деформована суб’єктивність, що сформована на основі викривленої інформації, може завдати непоправного збитку, тому, в інформаційному суспільстві необхідно зберегти умови для розвитку і активізації суб’єктивності. Саме на це має бути направлений захист від деструктивного інформаційного впливу, що забезпечує комфортний внутрішній стан, збереження основоположних психічних властивостей особистості, індивідуальності, ціннісних установок і т. д. Протидіяти створенню або поширенню інформації, а отже і інформаційному впливу, дуже важко. Власне, доцільність запобігання негативному впливу інформації на свідомість людини шляхом контролю інформаційних потоків уявляється сумнівною з моральної і фінансової точок зору, а сам процес контролю нереальним з точки зору його технічної реалізації. Неприйнятною видається і інформаційна ізоляція або самоізоляція, адже разом з негативним людина втрачає і будь-який позитивний вплив інформації, потрапляє в

повний інформаційний вакуум, а отже значно звужуються можливості професійного і особистісного розвитку, знижується якість життя.

Тому, погоджуючись з іншими дослідниками [3, 4, 8], вважаємо, що головним механізмом захисту від деструктивного інформаційного впливу є використання внутрішнього захисного резерву, закладеного в кожній людині, – здатності до розумової діяльності (інтелектуалізація, мобілізація мислення), спрямованої на виявлення цього впливу та його нейтралізації, тобто формування культури інформаційної безпеки (див. Рис. 1).

Беручи за основу відоме поняття культури інформаційної безпеки [1], в контексті нашого дослідження ми визначаємо її як *спосіб організації і розвитку інформаційного суспільства, що забезпечує якісне інформаційне середовище (якість споживаної інформації, захищеність суб'єкта від негативних інформаційних дій), створює можливість повністю задовольнити інформаційні потреби суб'єкта, і при якому він усвідомлює себе суб'єктом інформаційної безпеки, здатний виявити загрози, володіє технологіями захисту від них, дотримується норм інформаційної етики в процесі перетворення інформаційного середовища*.

Саме ця складова загальної інформаційної культури людини є визначальною у формуванні інформаційно-психологічної безпеки особистості – *стану захищеності від дій, здатних проти волі і бажання людини змінювати її психічний стан і психологічні характеристики, модифікувати поведінку і обмежувати свободу вибору* [3].

Проводячи зв'язок між приведеними визначеннями, позначимо головні структуроутворюючі компоненти забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості з точки зору культури інформаційної безпеки:

- усвідомлення впливу інформаційних процесів і технологій на розвиток особистості;
- розуміння своїх інформаційних потреб, міри їх задоволення, знання надійних джерел здобуття необхідної інформації;
- уміння роботи з інформацією на основі нових технологій, використання її як інструменту в різних видах діяльності;
- необхідність забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості;
- здатність до визначення видів інформаційно-психологічної загрози;
- володіння навичками інформаційно-психологічного самозахисту.

Окремо ми виділяємо поняття “культура інформаційного самозахисту” (див. Рис. 1). На наш погляд, це важливо, оскільки воно комплексно поєднує в собі риси матеріального і ідеального світогляду особистості, що формують його інформаційну культуру як в частині культури інформаційно-професійної компетенції, так і в частині культури інформаційної безпеки.

Культура інформаційного самозахисту, на нашу думку, характеризується тими рисами інформаційної культури особистості, які визначають уміння поведінки з інформацією без завдання шкоди собі та іншим учасникам інформаційних відносин; здатність протистояти інформаційним загрозам і зберігати психічне здоров'я в умовах негативної інформаційної дії. Вона формується протягом всього життя людини в процесі безперервного навчання, виховання і самовиховання, чому сприяє високий рівень інформаційної культура та грамотності суспільства.

Висновки.

Інформаційна безпека, виходячи з двоєдиної суті інформації має бути направлена як на захист об'єктивної, так і суб'єктивної її складової. У першому випадку вона виступає у вигляді безпеки інформації, в другому – у вигляді інформаційно-психологічної безпеки.

Інформаційна культура є одним з головних чинників забезпечення інформаційної безпеки, але у свою чергу безпосередньо від неї залежить. Інформаційна культура впливає на інформаційну безпеку двояко – в першому випадку у вигляді культури інформаційно-професійної компетенції (безпека інформації); у другому – у вигляді культури інформаційної безпеки (інформаційно-психологічна безпека).

Культура інформаційного самозахисту, що комплексно формується культурою інформаційно-професійної компетенції і культурою інформаційної безпеки, визначає уміння особистості поводитися з інформацією без нанесення шкоди собі і іншим учасникам інформаційних відносин; здатність протистояти інформаційним загрозам і зберігати психічне здоров'я в умовах негативного інформаційного впливу.

Використана література

1. Астахова Л.В. Информационная безопасность : герменевтический подход: монография / Л.В. Астахова. – М. : РАН, 2010. – 185 с.
2. Стрельцов А.А. Содержание понятия “обеспечение информационной безопасности” / А.А. Стрельцов // Информационное общество. – 2001. – Вып. 4. – С. 10-16.
3. Панченко О.А. Информационная безопасность личности : монография / О.А. Панченко, Н.В. Банчук– К. : КИТ, 2011. – 672 с.
4. Архипова Е.А. Социальная составляющая информационной безопасности // Безопасность информации : науч.-практ. журнал. – 2012. – Т. 18. – № 2. – С. 28-32.
5. Алексенцев А.И.. Сущность и соотношение понятий “защита информации”, “безопасность информации”, “информационная безопасность” // Безопасность информационных технологий. – 1999. – № 1. – С. 16-20.
6. Колин К.К. Социальная информатика : учебное пособие для вузов / К.К. Колин. – (Москва, Академический проект). – М. : Фонд “Мир”, 2003. – 432 с.
7. Алиева М.Ф. Информационная безопасность как элемент информационной культуры // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2012. – № 4(108). – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-bezopasnost-kak-element-informatsionnoy-kultury>
8. Лунев А.И, Пугачева Н.Б. Информационно- психологическая безопасность личности : философский аспект. – Режим доступа : <http://dom-hors.ru/issue/fik/2014-1/lunev-pugacheva.pdf>

~~~~~ * * * ~~~~~